

# De kunst van burgerschapsonderwijs

**Author(s)**

Nieuwelink, Hessel

**Publication date**

2024

**Document Version**

Author accepted manuscript (AAM)

**Published in**

Kunstzone

[Link to publication](#)

**Citation for published version (APA):**

Nieuwelink, H. (2024). De kunst van burgerschapsonderwijs. *Kunstzone*, (02), 20-23.

**General rights**

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

**Disclaimer/Complaints regulations**

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

# De kunst van burgerschapsonderwijs

*Kunstzone*, Kunstonderwijs als oefenplaats voor burgerschap, 02, maart 2024.

**Hessel Nieuwelink**

**Democratie en burgerschap staan onder druk. We leven in een tijd van affectieve polarisatie waarin mensen elkaar niet vanzelfsprekend als gerespecteerde gesprekspartners zien. Waar de overheid burgers 'vermorzelt'. Waar er grote ongelijkheid is in de mate waarin mensen het gevoel hebben dat hun stem ertoe doet in de politiek.**

Opgroeien in deze tijd vraagt veel van jongeren. Mede hierom is er een breed gedeelde roep om meer burgerschapsonderwijs. In dit artikel geef ik een beschrijving van burgerschap, beargumenteer ik waarom het onderwijs hier een taak heeft en hoe het bij kan dragen aan burgerschap.

## **Wat betekent burgerschap?**

Er bestaan zeer uiteenlopende visies op burgerschap en, daarmee samenhangend, ook allerlei definities van burgerschap. Zo zijn er verschillende opvattingen over de context waar burgerschap betrekking op heeft, zoals alledaagse, nationale of mondiale contexten.

Er bestaat verschil in nadruk op individualiteit of gemeenschap. Er zijn visies die vooral nadruk leggen op je leren voegen in de samenleving (disciplinerend) of leren vormen van de samenleving (emanciperend). Er zijn visies die nadruk leggen op sociale omgang en zorgen voor elkaar en visies die 'het politieke' en macht accentueren. Niettemin valt er een omschrijving te geven van waar burgerschap betrekking op heeft, om zodoende te zorgen voor een afbakening.

Je zou kunnen zeggen dat burgerschap het volgende betekent:

*Burgerschap is het ideaal van vrije en gelijke mensen met het vermogen om maatschappelijk en politiek te functioneren en daarmee gezamenlijk de samenleving vorm te (kunnen) geven.*

Deze omschrijving heeft een aantal kenmerken. Om te beginnen kun je stellen dat burgerschap een ideaal is. In de dagelijkse praktijk voldoen we in de meeste gevallen noch als persoon, noch als samenleving aan deze omschrijving. We vinden het overigens vaak wel nastrevenswaardig.

Voorts gaat burgerschap over het maatschappelijk en politiek functioneren van vrije personen, die op gelijke basis - en gezamenlijk - de samenleving (kunnen) vormgeven. Burgerschap heeft dus betrekking op het maatschappelijk functioneren van mensen en dat betekent dat het gaat over sociaal-maatschappelijke en politieke competenties.

Een ander element uit de definitie is dat burgerschap betrekking heeft op vrije individuen die op gelijke basis deelnemen aan de samenleving. Burgerschap in (liberale) democratieën gaat ervan uit dat mensen allemaal in staat is om een waardevolle bijdrage te leveren aan de samenleving en in staat is een waardevol moreel oordeel kan vellen. De waarden 'vrijheid' en 'gelijkheid' die ten grondslag liggen aan dit idee, hebben niet alleen zeer uiteenlopende invullingen, ze staan ook nog eens op gespannen voet met elkaar. Daarmee is een kenmerkend aspect van burgerschap dat er inherente dilemma's zijn. Zoals wat vrijheid en gelijkheid betekent, wat vrijwilligheid en verplichting en wat individuele autonomie en collectiviteit behelst.

Ten slotte gaat burgerschap over het gezamenlijk vormgeven van de samenleving, gebaseerd op het idee dat burgers kunnen proberen de samenleving wat rechtvaardiger te maken. Burgerschapsonderwijs zou niet alleen moeten gaan over de manier waarop de wereld nu geordend is, maar ook over manieren waarop die geordend zou kunnen worden.

### **Wanneer spreken we over burgerschapsonderwijs?**

Burgerschapsonderwijs kan er heel verschillend uitzien. In de literatuur en in de onderwijspraktijk wordt op uiteenlopende - en deels overlappende - wijze gekeken naar de vraag wanneer er sprake is van burgerschapsonderwijs. Soms meent men dat burgerschapsonderwijs oefenen met burgerschap in de school betekent, zoals debatteren en besluiten over kwesties leren nemen. Anderen menen dat je burgerschap alleen buiten de school kunt oefenen, door excursies te organiseren of een maatschappelijke stage te doen. Weer anderen vinden dat burgerschapsonderwijs in alle vakken van de school zit; zo leer je bij Nederlands via literatuur over andere perspectieven op de werkelijkheid, bij maatschappijleer welke regels er gelden en bij kunstonderwijs over creatieve manieren om je te uiten en alternatieve maatschappelijke ordeningen te verbeelden.

Een praktischere benadering van de betekenis van burgerschapsonderwijs toont zich door het om te draaien: al het onderwijs dat bijdraagt aan burgerschap van leerlingen is burgerschapsonderwijs. Daarmee is het ook een empirische vraag, waar effectiviteitsonderzoek (wat werkt in de praktijk) een antwoord op kan formuleren.

### *Waarom aandacht besteden aan burgerschap in het onderwijs?*

Er worden in theorie en de onderwijspraktijk meerdere redenen genoemd waarom aandacht voor burgerschap in het onderwijs van belang is, ik beschrijf er hier drie.

Ten eerst geldt dat onderwijs per definitie vormend van aard is. Met bijvoorbeeld de leerplicht laten we kinderen en jongeren zien dat onderwijs en ontwikkeling van belang zijn. Dat jongens en meisjes gezamenlijk naar school gaan, laat zien dat seksegelijkheid een uitgangspunt is. De verplichte onderwijshoudens - en de discussies

daarover - laten zien dat het een politieke keuze is waar vervolgens wel, en waar geen aandacht aan besteed wordt.

Als onderwijs per definitie vormend van aard is, dan kan het maar beter op een bewuste manier gebeuren.

Ten tweede kan je stellen dat morele waarden niet 'vanzelf' bestaan. Burgers zijn niet van nature democratisch gezind, ze moeten de ruimte hebben om die gezindheid te ontwikkelen. In de dagelijkse realiteit krijgen kinderen en jongeren talrijke antidemocratische impulsen, onder andere via social media. Overheidsbeleid is ook lang niet altijd in overeenstemming met de beginselen van de democratische rechtsstaat. De liefde voor democratische waarden moet wel gestimuleerd worden. Juist daarom is het van belang dat onderwijs jongeren de mogelijkheid biedt de waarde van democratie te laten inzien en zo democratische gezindheid stimuleert.

Ten derde kan ongelijkheid een reden zijn om aandacht te besteden aan burgerschap in het onderwijs. Er bestaat immers, zeker in Nederland, stevige ongelijkheid als het gaat in de mate waarin jongeren in de samenleving de ruimte krijgen om met burgerschap te oefenen. In de burgerschapskennis en -houdingen van jongeren zijn onderling grote verschillen zichtbaar, groter dan in andere landen (Daas et al., 2023). Hoewel onderwijs niet kan compenseren voor maatschappelijke ongelijkheden, is het een morele plicht kinderen en jongeren zoveel mogelijk gelijke kansen te geven om mee te doen in de samenleving en zo hun burgerschap verder te ontwikkelen.

### **Formele eisen**

Er zijn ook formele eisen en richtlijnen die het onderwijs kaderen. Voor het primair en voortgezet onderwijs is er de wet op burgerschapsonderwijs. Scholen moeten samenhangend en doelgericht burgerschapsonderwijs vorm geven, waarbij kennis van en respect voor de democratische rechtsstaat en pluriformiteit gestimuleerd moet worden. In de wet staat ook dat er een schoolomgeving gecreëerd moet worden die leerlingen de ruimte biedt om met burgerschap te oefenen. Een vergelijkbare opdracht is voor het mbo in ontwikkeling.

Daarnaast bestaan er kerndoelen en eindtermen (po en vo) en voor het mbo zijn er kwalificatie-eisen burgerschap. Deze doelen worden allemaal momenteel herzien.

### **Hoe burgerschapsonderwijs vorm te geven**

Onderzoek laat zien dat scholen in potentie op twee manieren kunnen bijdragen aan burgerschap. Ten eerste gaat het dan over *de pedagogische cultuur* op school. Oefenen met burgerschapsactiviteiten kan een sterke manier zijn om burgerschapscompetenties te ontwikkelen. Activiteiten die gaan over de ruimte krijgen om mee te doen met besluitvorming op school of in de klas, over de ruimte die er is om met

anderen in discussie te gaan en samen activiteiten te organiseren. Hierbij moeten leerlingen zich kunnen uiten in een veilig klimaat en dus niet door medeleerlingen en docenten afgerekend worden op hun opvattingen. Iedereen moet het gevoel hebben er te mogen zijn.

Een vertrouwensband tussen leerlingen onderling is dus van belang en die moet er ook zijn met docenten (en de schoolleiding). Om met leerlingen te kunnen spreken over onderwerpen die (heftige) emoties oproepen, is het noodzakelijk om elkaar goed te kennen en te respecteren. Zonder die basis is het moeilijk om beladen onderwerpen te bespreken. Leerlingen moeten het gevoel hebben dat er sprake is van een open klas- en schoolklimaat, waarin ruimte is om met elkaar in discussie te gaan en waarin zij eventueel ook docenten kunnen tegenspreken. Ze moeten het gevoel hebben dat zij hun opvattingen kunnen delen, en dat tijdens gesprekken, dialogen en discussies verschillende perspectieven gedeeld kunnen worden. Leerlingen (en docenten) moeten tevens het gevoel hebben dat hun opvattingen over klas- en schoolbeleid ertoe doen.

Vervolgens zijn *lessen over burgerschapsthema's* zoals kansenongelijkheid, democratie, polarisatie en oorlog, belangrijk bij de ontwikkeling van competenties en waarden van leerlingen. Deze thema's kunnen op verschillende pedagogisch-didactische manieren worden vormgegeven. Klassikale instructie heeft bijvoorbeeld vooral effect op burgerschapskennis, projecten laten vooral effect zien op het gevoel van leerlingen dat zij ertoe doen, het oefenen met besluitvorming kan effect hebben op kennis, vaardigheden en houdingen.

### **Burgerschap in het curriculum**

Het blijkt dat leerlingen zich aan de hand van *dialogische werkvormen* goed leren verdiepen in verschillende perspectieven. Dat hoeft niet per se via mondelinge dialogen te zijn, dat kan ook via muziek, film of beeldend werk. Door kunstuitingen met verschillende perspectieven op een maatschappelijk of politiek vraagstuk te tonen, kun je leerlingen daarover leren nadenken en ze kunnen er vervolgens met elkaar over in dialoog gaan.

Projecten die (oudere) leerlingen de ruimte geven om de contouren van de opdracht zelf in te vullen, kunnen ook effectief zijn. Start met uitleg over het thema van het project en welke vraagstuk centraal staat. Daarna verzamelen leerlingen informatie over het thema, die zij op een relevante en interessante manier in diverse kunstuitingen verwerken. Interessant is bijvoorbeeld dat leerlingen het vraagstuk (bijvoorbeeld de herverdeling van economische hulpbronnen of de machtsverdeling in het politieke stelsel) vergelijken met de door hen gewenste uitwerking. Op deze manier kunnen ze de huidige kwestie (s) overdenken en tonen hoe zij de wereld zouden willen vormgeven.

## **Burgerschapsonderwijs in Nederland**

De afgelopen jaren hebben scholen veel geïnvesteerd in burgerschapsonderwijs en docenten geven op een afgewogen manier vorm aan de behandeling van complexe maatschappelijke thema's. Desondanks laat onderzoek zien dat leerlingen in Nederland relatief weinig les krijgen over burgerschapsthema's en dan met name over vraagstukken over democratie, politiek, mensenrechten, diversiteit en inclusie. Ook als het gaat om burgerschap te ervaren, hebben Nederlandse leerlingen relatief beperkte mogelijkheden. Leerlingen vinden het klasklimaat niet erg open. Zo is er beperkt ruimte om verschillende perspectieven in te brengen en minder vaak de mogelijkheid om met besluitvorming te oefenen (bijvoorbeeld via de leerlingenraad) dan leerlingen in andere landen (Daas et al., 2023).

In potentie kan het onderwijs maatschappelijke ongelijkheden enigszins compenseren. Onderwijs kán bijdragen aan het versterken van het vertrouwen in eigen kunnen om deel te kunnen nemen aan de samenleving en politiek, en kan bij degenen die van huis uit weinig burgerschapskennis meekrijgen die kennis vergroten. De praktijk in Nederland - en elders - laat echter zien dat er lang niet altijd sprake is van compensatie van maatschappelijke verschillen, maar juist van de reproductie ervan. Leerlingen die van huis uit veel meekrijgen, hebben in het onderwijs doorgaans meer ruimte om hun burgerschap te ontwikkelen dan leerlingen die van huis uit minder meekrijgen. Dit is onder meer te zien in programma's die aangeboden worden voor vmbo-leerlingen en mbo-studenten, en de programma's voor havo-/vwo-leerlingen. De laatste groep krijgt vaak een rijker aanbod aan burgerschapsprogramma's dan de eerstgenoemde.

Anekdotisch bewijs laat zien dat voor kunstonderwijs deze reproductie wellicht ook (deels) het geval is. Waar vwo-leerlingen vaak met de school naar bijvoorbeeld het Rijksmuseum en het Concertgebouw gaan, bezoeken vmbo-leerlingen en mbo-studenten een *rapbattle* in een lokaal jongerencentrum. Met dat laatste is natuurlijk niets mis.

Waar wel iets mis mee is, is het achterliggende idee dat we leerlingen meegeven: wat is relevant voor jou, waar hoor jij bij en waar hoor jij thuis? Onbedoeld zijn we sturend in welke gemeenschappen voor leerlingen passend zijn. Onbedoeld versterken we daarmee bestaande maatschappelijke ongelijkheid. Onbedoeld werpen we drempels op voor leerlingen die van huis uit minder snel naar het Concertgebouw toegaan. Onbedoeld bestendigen we daarmee de sociale klassen waar leerlingen deel van uit maken.

Precies daarom is bereflecteerd burgerschapsonderwijs van belang, waarbij we bewust keuzes maken voor de manieren waarop we onze leerlingen vormen. Kunstonderwijs zou daar ook een belangrijke rol in kunnen vervullen. Met name ook om maatschappelijke ongelijkheid te

doorbreken, door leerlingen ervaringen op te laten doen met zaken die ze normaal gesproken niet tegenkomen.

**Hessel Nieuwelink** is lector Burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam en zit in de programmaraad van de CASE (Centre for Arts & Sciences Education).